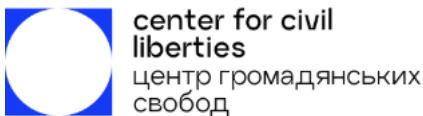

Заборона катувань та інших поганих видів поводження чи покарання

Автор: Олена Куваєва, юристка Центру стратегічних справ Української Гельсінської спілки з прав людини

Текст станом на березень 2026 року

Це дослідження підготовлене у межах проєкту «Правосуддя для жертв війни та покращення дотримання основоположних прав в Україні», що реалізується за підтримки Європейського Союзу. Усі думки, погляди та пропозиції, викладені в цьому дослідженні, належать виключно автору(-ці) та відображають думки, погляди та пропозиції автора(-ки) та ГО «Центр громадянських свобод». Це дослідження жодним чином не відображає позиції чи політики Європейського Союзу.

Автор і видавець: Громадська організація «Центр громадянських свобод»

Мови видання: українська

Посилання на сайт: <https://ccl.org.ua>

E-mail: office@ccl.org.ua

Використання опублікованих матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

Рекомендоване цитування: Куваєва О., Заборона катувань та інших поганих видів поводження чи покарання. Центр громадянських свобод. 2026. 31 с. URL: <https://eurointegration.ccl.org.ua/>

ЗМІСТ

Вступ. Загальні положення

1. Катування (torture) як форма поганого поводження (ill-treatment)	3
1.1. Визначення терміну «катування»	3
1.2. Строк притягнення до кримінальної відповідальності за катування, інше жорстоке поводження.....	12
1.3. Процесуальний аспект (ефективність розслідування випадків катувань, жорстокого поводження за участі представників держави)	13
2. Неналежні умови тримання в місцях несвободи як форма жорстокого поводження	16
2.1. Стратегічні документи	17
2.2. Переповненість камерних приміщень, погані побутові умови, окремі вади режиму.....	18
2.3. Платні камери СІЗО	20
2.4. Медична допомога та фіксація тілесних ушкоджень	21
2.5. Доступ до укриття та евакуація.....	22
2.6. Ефективні засоби захисту (превенція й компенсація)	23
2.6.1. Механізми компенсації	23
2.6.2. Інспектори з прав людини	24
2.6.3. Комісії з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах для попереднього ув'язнення та установах виконання покарань.....	25
2.6.4. Національний превентивний механізм.....	27
3. Рекомендації.....	28

Вступ. Загальні положення

Заборона катувань та інших поганих видів поведження чи покарання має статус *jus cogens*, тобто імперативної норми міжнародного права і традиційно вважається базовим і абсолютним правом, яке згадується в тій чи іншій формі у більшості національних та міжнародних документах загального характеру про права людини. Навіть за найскладніших обставин, таких як боротьба з тероризмом та організованою злочинністю, Конвенція абсолютно забороняє катування та нелюдське або таке, що принижує гідність, поведження чи покарання, незалежно від поведінки жертви.¹

Стаття 4 Хартії Основоположних прав ЄС (далі – Хартія) формулює цю заборону таким чином:

Жодна людина не може бути піддана катуванню або нелюдському або принизливому поведженню або покаранню.

Стаття 3 Європейської Конвенції з прав людини містить цю заборону у такій формі:

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню.

Стаття 28 Конституції України так само відображає цю заборону:

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведженню чи покаранню.

Важливо зазначити, що не будь-яке жорстоке поведження підпадає під дію ст. 3 ЄКПЛ, тож, відповідно, і під дію ст. 4 Хартії. Жорстоке поведження повинно досягати мінімального рівня жорстокості, щоб воно підпадало під дію статті 3 ЄКПЛ. Оцінка цього мінімуму є відносною: вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поведження, його фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках – стать, вік та стан здоров'я жертви.² Стосовно особи, позбавленої волі, будь-яке застосування фізичної сили, яке не було абсолютно необхідним через її власну поведінку, принижує людську гідність і в принципі є порушенням права, викладеного у статті 3 ЄКПЛ.³

1. Катування (torture) як форма поганого поведження (ill-treatment)

1.1. Визначення терміну «катування»

Українське законодавство все ще містить недоліки у питанні врегулювання заборони катувань і визначення покарання за такі діяння.

Визначення терміну «катування» міститься у Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і

¹ Labita v. Italy [GC], no. [26772/95](#), § 119, ECHR 2000-IV, and Chahal v. the United Kingdom, 15 November 1996, § 79, Reports 1996-V

² Labita v. Italy [GC], no. 26772/95, § 94, ECHR 2000-IV

³ Ribitsch v. Austria, 4 December 1995, §38, Series A no. 336

покарання (далі – Конвенція ООН). Саме воно закладається в основу більшості карних кодексів країн, що ратифікували цю конвенцію.

Стаття 1 Конвенції ООН :

Для цілей цієї Конвенції термін "катування" означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

Тобто Конвенція ООН визнає і встановлює відповідальність держави і її представників у випадку, якщо

- (1) вони безпосередньо вчинили катування;
- (2) вони підбурили до його вчинення;
- (3) воно було вчинене з їх відома або за їх мовчазної згоди третіми особами.

Визначення терміну катування як злочину проти людяності, також міститься у ст. 7 Римського статуту, відповідно до якої:

«катування» означає умисне заподіяння сильного болю або страждань, фізичних чи психічних, особі, яка перебуває під вартою або під контролем обвинуваченого; однак катування не включає болю або страждань, що виникають лише в результаті законних санкцій, невід'ємних від цих санкцій або заподіяних ними випадково.

Катування як злочин проти людяності містить в собі такі елементи:

- 1) Суб'єкт злочину завдав сильного фізичного або психологічного болю чи страждань одній або кільком особам;
- 2) така особа чи особи перебували під вартою або під контролем суб'єкта злочину;
- 3) такий біль і страждання не виникли виключно внаслідок законних санкцій, не були їх невід'ємною частиною і не були спричинені ними випадково;
- 4) діяння було вчинено у межах масштабного чи систематичного нападу на цивільне населення;
- 5) суб'єкт злочину знав, що діяння були частиною масштабного чи систематичного нападу на цивільне населення, або мав намір зробити їх частиною такого нападу.⁴

Крім того, ст. 8 Римського статуту так само забороняє катування та нелюдське поводження як воєнний злочин. Катування як воєнний злочин містить в собі такі елементи:

- 1) суб'єкт злочину завдав сильного фізичного або психологічного болю чи страждань одній або кільком особам;

⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a7_001-02#n3

- 2) суб'єкт злочину завдав болю або страждань з такою метою, як отримання інформації або зізнання, покарання, залякування чи приниження, або з будь-якої причини, заснованої на дискримінації будь-якого роду;
- 3) така особа чи особи були під захистом однієї або кількох Женевських конвенцій 1949 року;
- 4) суб'єкт злочину усвідомлював фактичні обставини, які свідчили про цей захищений статус;
- 5) діяння відбувалися в контексті міжнародного збройного конфлікту та були пов'язані з ним;
- 6) суб'єкт злочину усвідомлював фактичні обставини, які свідчили про існування збройного конфлікту.⁵

За відсутності другого елемента – мети – такі дії вважатимуться нелюдським поведженням і так само становитимуть воєнний злочин. Без мети й в межах неміжнародного збройного конфлікту – жорстоке поведження.

При чому, відповідно до ст. 25 Римського статуту, індивідуальна відповідальність настає не лише за безпосереднє вчинення, а й за віддання наказу, підбурювання, спонукання тощо.

Римський статут не прив'язується до формального зв'язку суб'єкта злочину із державою. Але варто зауважити, що норми Римського статуту за великим рахунком є спеціальними й застосовуються за особливих неординарних обставин: коли мова йде про міжнародні злочини, вчинені в умовах збройного конфлікту або нападу на цивільне населення, і застосуванню підлягають норми МГП, і навіть норми права прав людини тлумачаться в їхньому контексті, зв'язок із тією чи іншою стороною конфлікту може бути функціональний і фактичний, а формально-правовий певною мірою втрачає значення через обставини та інтенсивність змін у ній, він радше виражається через контекст масштабного/системного нападу або збройного конфлікту і суб'єктивну сторону злочину для винного.

Традиційно ж катування у міжнародному праві розуміють як форму зловживання владою, прямо пов'язану з діями держави або тих, хто діє від її імені. Цей підхід історично сформувався через усвідомлення того, що найнебезпечніші форми жорстокого поведження виникають у ситуаціях влади над людиною: затримання, утримання під вартою, проведення слідчих дій та інші ситуації, в яких людина знаходиться під повним контролем представників держави, яка при цьому має виключне право на легітимне застосування насильства.

Також такий підхід розкривається у практиці ЄСПЛ:

Справа Hristozov and Others v. Bulgaria

Стаття 3 зазвичай застосовується в контекстах, у яких заборонена форма поведження є результатом навмисно вчинених дій представників Держави або органів державної влади. Її можна описати в загальних рисах як накладення на Держави переважно

⁵ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a7_001-02#n3

негативного зобов'язання утримуватися від заподіяння серйозної шкоди особам, які перебувають під їх юрисдикцією.⁶

Selmouni v. France

Щоб визначити, чи слід кваліфікувати певну форму жорстокого поводження як катування, Суд повинен враховувати відмінність, втілену у статті 3, між цим поняттям та поняттям нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Видається, що наміром Конвенції було за допомогою цього розмежування надати особливу стигму навмисному нелюдському поводженню, яке спричиняє дуже серйозні та жорстокі страждання. Конвенція ООН проти катувань також проводить це розмежування, як видно зі ст. 1 і 16.⁷

Справа Aksoy v. Turkey, стосувалась поводження представників держави із заявником під час тримання під вартою:

...заявника було піддано «палестинському повішенню», іншими словами, що його роздягли догола, зв'язали руки за спиною та підвісили за руки. На думку Суду, таке поводження могло бути здійснене лише навмисно; справді, для його проведення була потрібна певна підготовка та зусилля. Виглядає, що воно було застосоване з метою отримання зізнань або інформації від заявника. Окрім сильного болю, який це мало спричинити на той момент, медичні докази свідчать про те, що це призвело до паралічу обох рук, який тривав деякий час Суд вважає, що це поводження мало настільки серйозний та жорстокий характер, що його можна схарактеризувати лише як катування.⁸

Або у справі *Karabet and Others v. Ukraine*, де в'язні колонії, включаючи заявників, оголосили голодування як протест проти неналежних умов утримання. Для «стабілізації ситуації» були проведені обшуки, вилучені заборонені речі, в окремих випадках застосовані наручники та сила – згідно із протоколами. Однак за свідченнями заявників, їх побили, закували в кайданки, відвезли до приміщення, де вони зазвичай приймали душ, вони були змушені пройти коридором, де їх знову били, потім повністю роздягнутись, їх обшукали та знову побили, етапували до іншої установи, де побиття продовжились. Суд зазначив:

...безпідставне насильство, до якого вдалися органи влади, мало на меті придушити протестний рух, покарати ув'язнених за їхнє мирне голодування та придушити в зародку будь-який намір подавати скарги. На думку Суду, поводження, якому піддалися заявники, мало завдати їм сильного болю та страждань у значенні пункту 1 статті 1 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, навіть якщо воно, очевидно, не призвело до жодної довгострокової шкоди їхньому

⁶ *Hristozov and Others v. Bulgaria*, nos. 47039/11 and 358/12, §111, ECHR 2012 (extracts)

⁷ *Selmouni v. France* [GC], no. 25803/94, § 96-97, ECHR 1999-V

⁸ *Aksoy v. Turkey*, 18 December 1996, § 64, Reports of Judgments and Decisions 1996-VI

здоров'ю. За цих обставин Суд вважає, що заявники зазнали поводження, яке можна схарактеризувати лише як катування.⁹

І в цілому ЄСПЛ, особливо в більш ранніх рішеннях, постійно посилається на ст. 1 Конвенції ООН, як відправної точки для визначення того, чи підпадають конкретні події під визначення терміну Катування.¹⁰

При цьому, відповідальність Держави за ст. 3 ЄКПЛ визнається і в умовах, де за відома, мовчазної згоди або потурання представників держави особі заподіюється сильний біль або страждання, навіть якщо вони заподіюються третіми особами. Для дій третіх осіб використовується загальний термін – жорстоке поводження.

Справа Т.М. and С.М. v. the Republic of Moldova, стосувалась систематичного домашнього насильства

Стаття 3 Конвенції вимагає від влади проведення ефективного розслідування передбачуваного жорстокого поводження (*ill-treatment*), навіть якщо воно було нанесено приватними особами.¹¹

ЄСПЛ не використовує термін «катування» для дій третіх осіб, якщо до них не були дотичні представники держави, навіть коли за фактичними наслідками чи інтенсивністю вони могли б підпадати під цей термін. Так у справі «Тунікова та інші проти Росії», заявниці, що були жертвами домашнього насильства, залякування, переслідувань, нападів зі сторони своїх чоловіків протягом років, отримали тілесні ушкодження, просили Суд постановити, що жорстоке поводження, вчинене особами, які не є представниками Держави, також відповідає «катуванню». ЄСПЛ визнав, що така додаткова характеристика була б важливою для заявників і потенційно могла б вплинути на суспільне сприйняття домашнього насильства, але вирішив, що це не було необхідним в обставинах цієї справи, де не було жодних сумнівів у тому, що поводження, застосоване до заявників, досягло необхідного порогу жорстокості, щоб підпадати під сферу застосування статті 3 Конвенції.¹²

Так само кримінальні кодекси країн ЄС як правило пов'язують катування саме з представниками держави. Наприклад, КК Іспанії визначає катування як діяння, яке вчиняє державний орган або посадова особа, яка, зловживаючи своїми повноваженнями та з метою отримати зізнання чи інформацію від будь-якої особи або покарати її за будь-який вчинок, який вона могла вчинити чи у вчиненні якого вона підозрюється, або з будь-якої причини, що ґрунтується на будь-якій формі дискримінації, піддає цю особу таким умовам або процедурам, які за своєю природою, тривалістю чи іншими обставинами спричиняють їй фізичні або психічні страждання, пригнічення або зниження її здатності до усвідомлення, розуміння чи прийняття рішень, або іншим чином посягають на її моральну цілісність.¹³ Або

⁹ Karabet and Others v. Ukraine, nos. 38906/07 and 52025/07, § 332, 17 January 2013

¹⁰ див, наприклад, Selmouni v. France [GC], no. 25803/94, § 91-105, ECHR 1999-V

¹¹ T.M. and С.М. v. the Republic of Moldova, no. 26608/11, §38, 28 January 2014

¹² Tunikova and Others v. Russia, nos. 55974/16 and 3 others, § 77 14 December 2021

¹³ Torture is committed by the public authority or officer who, abusing his office, and in order to obtain a confession or information from any person, or to punish him for any deed he may have committed, or is suspected to have committed, or for any reason based on any kind of discrimination, subjects that person to conditions or procedures that, due to the nature, duration or other circumstances thereof, cause him physical or mental suffering, suppression

КК Естонії, текст якого більш наближений до Конвенції ООН, визнає катуванням заподіяння службовою особою без законних підстав особі сильного або постійного фізичного чи психічного болю з наміром отримати від неї або третіх осіб показання, покарати, залякати, примусити чи дискримінувати, а також підбурювання службовою особою до такої дії або надання згоди на таку дію.¹⁴

В практиці ЄСПЛ катування відрізняються від нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження не лише рівнем завданих страждань, а й наявністю умислу та конкретної мети. Такий підхід узгоджується з визначенням, сформульованим у Конвенції ООН проти катувань, де ключовими ознаками є інтенсивність болю чи страждання та їхня цілеспрямованість - метою, серед іншого, може бути отримання інформації, покарання або залякування. Коли з матеріалів справи випливає, що жорстоке поводження завдавали свідомо та з однією з цих цілей, і характер дій досягає необхідного рівня тяжкості, ЄСПЛ кваліфікує їх саме як катування. Тож до уваги ЄСПЛ беруться характер, ступінь та мета жорстокого поводження.¹⁵ Також Суд зазначає, що з'валтування затриманої особи державною службовою особою має вважатися особливо тяжкою та огидною формою жорстокого поводження, враховуючи легкість, з якою правопорушник може використовувати вразливість та ослаблений опір своєї жертви й може вважатись катуванням у розумінні ст. 3 ЄКПЛ¹⁶

Суд не виключив, що погроза катувань також може прирівнюватися до катувань, оскільки характер катування охоплює як фізичний біль, так і душевні страждання.¹⁷

В українському законодавстві катування достатньо тривалий час були загальним кримінальним злочином і не передбачали участі спеціального суб'єкта взагалі. Наразі кримінальна відповідальність за катування передбачена ст. 127 КК, останні зміни до якої, зокрема щодо складу і спеціального суб'єкта, були внесені 01.12.2022 року¹⁸. Відповідно до неї:

катуванням є будь-яке умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою

or decrease in his powers of cognizance, discernment or decision, or that in any other way attack his moral integrity. Those found guilty of torture shall be punished with a sentence of imprisonment from two to six years if the criminal offence is serious, and of imprisonment from one to three years if it is not. In addition to the penalties stated, in all cases, the punishment of absolute barring shall be imposed, from eight to twelve years. 2. The same penalties shall be incurred, respectively, by the authority or officer of prison institutions or correctional or protection centres for minors who may commit the deeds referred to in the preceding Section in relation to the detainees, interns or prisoners.

¹⁴ Causing of great or consistent physical or mental pain by an official without legal grounds to a person with the intention of receiving statements from him or her or third persons, punishment, frightening, coercion or discrimination, as well as instigation by an official to such act or consent to such act

¹⁵ Virabyan v. Armenia, no. 40094/05, § 156-157, 2 October 2012

¹⁶ Maslova and Nalbandov v. Russia, no. 839/02, § 107-108 24 January 2008

¹⁷ Gäfgen v. Germany [GC], no. 22978/05, § 108, ECHR 2010

¹⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2812-20#n12>

чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб (карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років).

Частина 2 ст. 127 КК передбачає відповідальність за те саме діяння, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з метою дискримінації, у тому числі з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років).

Частина 3 ст. 127 КК передбачає підвищену відповідальність за вчинення катування спеціальним суб'єктом, а саме представником держави, у тому числі іноземної (караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років).

Окремо примітка 1 роз'яснює, що

- (1) під представниками держави у цій статті слід розуміти службових осіб, а також осіб, які виступають як офіційні, чи діють з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди.
- (2) Під представниками іноземної держави у цій статті слід розуміти осіб, які діють як державні службовці іноземної держави або проходять військову службу у збройних силах, органах поліції, органах державної безпеки, розвідувальних органах, або осіб, які займають посади в зазначених або будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства, або які діють за наказом таких осіб, а також представників іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, утворених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, до якої входять її державні органи й структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Таким чином, законодавець намагався врахувати міжнародний підхід щодо особливої небезпеки катувань через причетність представника держави, а також контекст війни з РФ, проте чинна конструкція містить логічні прогалини й не узгоджена з нормами, що вже існують в КК.

Частина 3 статті 127 у поєднанні з приміткою 1 поширює посилену кримінальну відповідальність на осіб, які не є службовими чи посадовими, але діють, зокрема, за підбурювання, з відома або за мовчазної згоди посадової особи. У цьому випадку підбурювання (або інша форма співучасті, яка не виділяється як окрема кваліфікуюча ознака, що є окремою прогалиною) зі сторони представника держави дійсно може підвищувати суспільну небезпеку діяння, вчиненого цивільною особою, за умови, що державний агент через свої повноваження має владу над потенційним потерпілим та/або здатний допомогти виконавцю уникнути кримінальної відповідальності. Це, наприклад,

випадки участі представників правоохоронних органів чи адміністрацій місць несвободи. За таких умов у виконавця справді формується переконання про можливість уникнути відповідальності, що впливає на ставлення до злочину, знижує стримувальні фактори та підсилює ризик жорстоких, тривалих або цілеспрямованих форм насильства. У цій частині співучасник (службова особа) має нести відповідальність за тією ж статтею, що і виконавець-цивільна особа.

Але проблемним є невключення інших, більш небезпечних форм співучасті. На практиці це може привести до кваліфікації діянь, у яких виконавець є цивільною особою, а організатор або пособник – представником держави, за ч. 1 ст. 127 + відповідна частина ст. 27 КК, що призведе до м'якшого покарання агента держави, ніж закладає логіка статті. Хоча теоретично інші форми співучасті підпадають під конструкт «з відома».

Втім, конструкції «з відома» та «за мовчазної згоди», по-перше, не є відомими кримінальному закону і в загальному становлять зміст потурання злочину, яке не виділяється як карне діяння та не є формою співучасті, а по-друге, фактично ставлять кваліфікацію діяння цивільної особи як катування за ч. 3 ст. 127 КК у залежність від того, чи виконала посадова особа свій обов'язок реагувати на злочин або інформацію про його готування. При цьому дії чи бездіяльність посадовця, присутність якого і створює підстави для кваліфікації за ч. 3 ст. 127, можуть з рештою бути охоплені лише ст. 367 КК (службова недбалість) або загально кримінальною ст. 396 КК (приховування тяжкого або особливо злочину) – у разі тяжких наслідків. Для виконавця ж факт «мовчазної згоди» може бути повністю поза сферою його волі, а іноді й узагалі невідомим. Це означає, що підвищена відповідальність настає не через вчинене ним насильство, а через чужий статус. І це ілюстративно на прикладі насильства в місцях позбавлення волі. Наявна конструкція створює ситуацію, де до першої скарги жертви або виявлення факту катувань з боку іншого ув'язненого, дії останнього слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 127 КК, а після того, як адміністрація установи у будь-який спосіб дізнається про це – формально вже за ч. 3 ст. 127 КК, якщо адміністрація не вчинить жодних дій в якості реакції на таке повідомлення.

Загалом, конструкція «з підбурювання, відома або за мовчазною згодою» у Конвенції ООН має чітку функцію: вона дозволяє охопити ті ситуації, коли представник держави сам не застосовує насильства, але фактично стимулює його, схвалює або створює умови для катування. Тобто це спосіб розширити коло випадків, за які несуть відповідальність держава і безпосередньо її представники, а не розширити коло суб'єктів.

Конвенція ООН визнає і встановлює відповідальність представників держави у випадку, якщо

- (1) вони безпосередньо вчинили катування;
 - (2) вони підбурили до його вчинення;
 - (3) воно було вчинене з їх відома або за їх мовчазної згоди третіми особами.
- Частина ж 3 ст. 127 КК передбачає відповідальність за катування, вчинене
- (1) службовими або офіційними особами,
 - (2) цивільними особами, яких підбурили службові або офіційні особи,

(3) цивільними особами, про дії яких було відомо службовим або посадовим особам і яким вони не запобігли.

І якщо відсутність згадки про підбурювання (або інші форми співучасті) в об'єктивній стороні складу злочину, як він визначений чинним КК, хоч і не збігається з логікою, закладеною в Конвенцію ООН, є менш критичною, оскільки за наявності конструкта «з відома» їх можливо додати при кваліфікації через відповідні статті КК, то виключення відповідальності представників держави за катування, що сталися з їх відома або за мовчазної згоди повністю не відповідає міжнародним стандартам.

При цьому розширення кола суб'єктів, наведене у п. 2 примітки 1 є допустимим як концепт, враховуючи що воно містить перелік осіб, які виконують функції держави та фактично мають ту саму владу й монополію на примус, хоч і внаслідок збройної агресії РФ, але не дуже вдалим. По-перше, примітка в цілому, а також її п. 2 не враховують положень ст. 18 КК, яка визначає суб'єкта злочину, у т.ч. дає достатньо широке визначення поняттю «службова особа», зокрема визнаючи такими й посадових осіб іноземних держав, включаючи «інших осіб, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного, місцевого органу». Також недалекоглядно визначати конкретну країну, як джерело управління чи фінансування.

Крім того, в теорії та на практиці важливо чітко розмежовувати випадки кримінальної відповідальності за катування як загально кримінальний або службовий злочин, а також за катування як за воєнний злочин (ст. 438 КК /ст. 8 Римського статуту) чи злочин проти людяності (ст. 442-1 КК / ст. 7 Римського статуту), адже суб'єктами міжнародних злочинів цілком можуть виступати й комбатанти, і цивільні особи.¹⁹ І це розмежування має полягати саме у контексті, в якому вчинений злочин. Якщо мова про збройний конфлікт або систематичний, широкомасштабний напад на цивільне населення – варто застосовувати положення ст. 438 КК.

Чинна редакція п. 2 примітки 1 до ст. 127 фактично робить норми конкуруючими. І виглядає так, що мети, із якою було створено примітку до ст. 127 КК, можливо досягнути саме через ст. 438 КК, що і відбувається на практиці. Так, наприклад, причетному до незаконного позбавлення волі, катувань та вбивства Вікторії Рощиної, яка була закатована у 2024 році, колишньому начальнику СІЗО м. Таганрог повідомлено про підозру у вчиненні саме воєнного злочину.²⁰

Загалом, концепція подвійного суб'єкта і винесення злочину, вчиненого представником держави, в окрему частину загальнокримінальної статті розмиває саму природу цього злочину як особливо ганебного й невід'ємно пов'язаного з владними повноваженнями та особливо небезпечними зловживаннями ними. Катування є особливо тяжкою формою перевищення влади, а не приватного насильства. Конвенція ООН не

¹⁹ Стандарти розслідування воєнних злочинів, доступ за посиланням: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf

²⁰ <https://gp.gov.ua/ua/posts/povidomleno-pro-pidozru-kerivniku-sizo-2-m-taganrog-rostovskoyi-oblasti-yakii-organizuvav-katuvannya-zurnalistki-viktoriyi-roshhinoyi>

вимагає криміналізації діянь будь-яких суб'єктів, але вимагає особливої відповідальності за насильство, вчинене представниками держави або за їх участі.

Окремо варто зауважити що такий підхід робить статистику, яку ведуть правоохоронні органи щодо кримінальних проваджень, малорепрезентативною, оскільки вона:

- a) не ведеться за окремими частинами статей КК;
- b) не розмежовує суб'єктів, якщо вони подвійні.²¹

Одночасно із цим належні статистичні дані щодо кількості звернень, ініційованих проваджень, обвинувальних актів і судових рішень можуть продемонструвати ефективність заходів, направлених на боротьбу з жорстоким поведженням, а також є важливими в аспекті звітування перед Комітетом Міністрів Ради Європи (*далі - КМ РЕ*).²²

1.2. Строк притягнення до кримінальної відповідальності за катування, інше жорстоке поведження

Окрім коригування самого складу злочину, Закон від 01.12.2022²³ суттєво уточнив режим відповідальності для представників держави та осіб, що діють за їх підбурювання, з їх відома чи за їх мовчазної згоди. Було доповнено низку статей КК, якими встановлено, що до представників держави, що вчинили катування, не застосовуються строки давності (ст. 49, 80 КК). При цьому до діянь, передбачених ч. 1-2 ст. 127 КК застосовують загальні строки давності.

Ці зміни загалом відповідають міжнародним стандартам щодо суворой відповідальності за катування державними агентами, встановлюючи відсутність строків давності та обмежень на пом'якшення покарання (якщо не враховувати описаних вище вад у визначенні суб'єкта злочину, відповідальність за який передбачена ч. 3 ст. 127 КК і ризиків, пов'язаних із кваліфікацією діянь агентів держави за іншими статтями).

Так, відповідно до практики ЄСПЛ, у справах, що стосуються катувань або жорстокого поведження з боку представників держави, кримінальне провадження не має припинятися через сплив строку давності, а спосіб застосування строку давності має відповідати вимогам Конвенції. Таким чином, важко прийняти негнучкі строки давності, що не допускають винятків (*Mocanu and Others v. Romania* [GC], § 326). Той факт, що на відповідні кримінальні правопорушення поширюється строк давності є «обставиною, яка сама по собі [несумісна] з усталеною практикою ЄСПЛ щодо катувань або іншого жорстокого поведження».²⁴

За таких умов ще більш очевидним стає те, що ст. 127 потребує змін і приведення у відповідність до Конвенції ООН шляхом виключення загального суб'єкта з кола осіб, відповідальних за вчинення катування, а також уточнення формулювання об'єктивної сторони.

²¹ див. лист ОГП від 06.01.2026

²² <https://hudoc.exec.coe.int/?i=004-31569>

²³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2812-20#n12>

²⁴ Advisory opinion on the applicability of statutes of limitation to prosecution, conviction and punishment in respect of an offence constituting, in substance, an act of torture, <https://hudoc.echr.coe.int/?i=003-7317048-10811277>

Крім того, варто відзначити, що Суд вважає, що строки давності не повинні застосовуватися не лише до катувань, вчинених державними агентами, а й до інших форм жорстокого поводження, заборонених статтею 3 ЄКПЛ. Отже, щоб привести КК у відповідність із цим стандартом, необхідно розширити зміст змін у статтях 49 та 80, охопивши не лише катування за ст. 127, а й інші діяння, що спричиняють фізичний чи моральний біль і класифікуються як жорстоке поводження, якщо вони досягають необхідної межі й вчинені представниками держави.

1.3. Процесуальний аспект (ефективність розслідування випадків катувань, жорстокого поводження за участі представників держави)

Європейські стандарти вимагають від органів влади проведення ефективного офіційного розслідування стверджуваного жорстокого поводження. Ключовим органом в питанні розслідування злочинів, вчинених представниками держави, є Державне бюро розслідувань.

Як зазначено у звіті Єврокомісії, спостерігаються деякі позитивні зрушення з погляду правових гарантій, матеріальних умов у певних установах та покращення можливостей ДБР розслідувати заяви про катування. Однак, катування та жорстоке поводження залишаються проблемою, що викликає занепокоєння в пенітенціарній та слідчій системі України; розслідування та судове переслідування таких справ мають стати оперативними та ефективними. Щорічна публічна звітність перед Парламентом про роботу Генеральної прокуратури та ДБР у справах про катування ще не запроваджена. Ефективність заходів щодо боротьби з катуваннями, жорстоким поводженням та корупцією, наприклад, шляхом створення підрозділів внутрішньої безпеки, повинна ретельно контролюватися, щоб забезпечити суворе розділення функцій утримання під вартою та правоохоронних органів. Водночас не менш важливо забезпечити, щоб розслідування випадків катування та жорстокого поводження проводилися спеціалізованими незалежними та неупередженими органами.²⁵

У 2023 році ДБР здійснювало досудове розслідування у 2 466 кримінальних провадженнях за фактами неналежного поводження зі сторони працівників правоохоронних органів. 73 обвинувальних акти направлено до суду, винесено 12 вироків.²⁶ Втім, жодного вироку не було винесено за ч. 3 ст. 127 КК. Крім того, якщо порівнювати зі статистичними даними, наданими ОГП, очевидним стає те, що також не всі 73 обвинувальних акти містили кваліфікацію за ст. 127 КК.²⁷

У 2024 році у провадженні слідчих Державного бюро розслідувань перебувало 2 211 кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, вчинені працівниками правоохоронних органів, пов'язані із застосуванням катувань та іншого жорстокого поводження з людиною (неналежне поводження, нелюдське чи таке, що принижує гідність людини). Безпосередньо слідчі ДБР, як зазначається у звіті ДБР, досудове розслідування

²⁵ https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecd7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf

²⁶ <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-pro-diyalnist-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-za-2023-rik.pdf>

²⁷ див. лист ОГП від 06.01.2026

розпочали у 649 кримінальних провадженнях цієї категорії. Знову ж, порівнюючи зі статистикою, наданою ОГП, не всі з них кваліфіковані саме за ст. 127 КК. У 2024 році у кримінальних провадженнях зазначеної категорії ДБР повідомлено про підозру 53 особам. До суду направлено 42 обвинувальні акти щодо 60 осіб. За результатами судового розгляду постановлено обвинувальні вироки у 10 кримінальних провадженнях.²⁸ Втім, у ЄДРСР відсутні вироки за ч.3 ст. 127 КК за цей період.

У 2025 році, станом на серпень ДБР відкрило 350 кримінальних проваджень, пов'язаних із катуваннями та неналежним поведінням із боку правоохоронців. До суду направлено 44 обвинувальних актів стосовно 75 осіб - працівників правоохоронних органів та Державної кримінально-виконавчої служби.²⁹

Відповідно до статистики ОГП з 2022 року кількість обвинувальних актів, направлених до суду за ст. 127 КК зростає.³⁰ Однак, як зазначалось вище, неможливо визначити, чи причетні представники держави до тих обвинувальних актів. Цілком ймовірно, що на таку динаміку могли вплинути інші фактори, як от широкомасштабна війна, що триває.

Загалом, якщо порівнювати статистику щодо проваджень за ст. 127 КК України й дані, що публікує ДБР щодо справ, пов'язаних з катуваннями, жорстоким або неналежним поведінням (як правило, ДБР не вказує конкретних кваліфікацій) зі сторони представників державних органів, цифри відрізняються у сотні, а подекуди й тисячі справ. Ймовірно, причиною є різна методологія підрахунку, різна кваліфікація, але з рештою така ситуація спотворює картину і не дозволяє побачити реальну динаміку.

Фактично, наразі ЄДРСР містить вирок лише в одній справі, де дії були кваліфіковані саме за ч. 3 ст. 127 КК України, винесений у жовтні 2025 року.³¹

Занепокоєння також викликає кваліфікація, яку здійснюють представники ДБР в окремих справах. Так, 2024 року Бюро викрило масштабну систему катування в'язнів у Божковській колонії. Слідство встановило, що жертвами злочинців були майже всі, хто вперше туди потрапляв. Задokumentовано факт смерті одного з ув'язнених від отриманих тілесних ушкоджень. Новоприбулим погрожували та били до тих пір, поки не ламали їхню волю й не змушували беззаперечно виконувати будь-які вказівки адміністрації установи. З моменту прибуття до колонії кожен із засуджених проходив жорстку процедуру приймання, під час якої новоприбулих засуджених змушували прибирати підлогу, знімаючи вказаний процес на відеокамеру. У разі відмови до нього застосовувалися катування: били руками, ногами, гумовими кийками, палицями у різні частини тіла, викручували руки тощо. За результатами розслідування, п'ять службових осіб Державної установи «Божковська виправна колонія (№16)» обвинувачуються за ч. 3 ст. 28 КК України (організована група), ч. 2 статті 127 (катування), керівник організованої групи додатково обвинувачується за

²⁸ <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/zvit/zvit-pro-diyalnist-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-za-2024-rik.pdf>

²⁹ <https://dbr.gov.ua/news/u-2025-roci-dbr-napravilo-do-sudu-44-kriminalni-provazhennya-shho-povyazani-iz-katuvanniami-ta-nenalezhnim-povodzhenniam-iz-boku-pravoohoronciv>

³⁰ Див. лист ОГП від 06.01.2026

³¹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130641107>

частиною другою статті 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження).³² Проте опис справи свідчить про наявність підстав кваліфікувати її саме за ч. 3 ст. 127 КК України. Також відповідно до звіту про результати відвідування державної установи «Божковська виправна колонія № 16» від 23.06.2023 Уповноваженого з прав людини (в рамках діяльності Національного превентивного механізму), «застосування катування та жорстокого поводження до засуджених набуло буденного характеру та застосовувалась до всіх без виключення засуджених, які перебували в установу».³³ Але можна також припустити, що основою обвинувачення стала загибель одного з ув'язнених, що сталась до набрання сили змін до ст. 127 КК.

Загалом Європейський Комітет по запобіганню катуванням та нелюдському, або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню (*далі - ЄКЗК*) під час останнього візиту у 2023 році висловив такі занепокоєння:

- 150 слідчих, які займаються справами про неналежне поводження, не є повністю незалежними у функціональному плані, тобто їм, в принципі, можуть бути доручені розслідування інших злочинів, вчинених високопосадовцями, суддями, працівниками правоохоронних органів, а також щодо осіб, які підозрюються у вчиненні воєнних злочинів.
- слідчих, які спеціалізуються на справах про неналежне поводження, ще не була повністю адекватною, і було заплановано набрати та підготувати більше таких слідчих у контексті запланованого збільшення загального штату ДБР.
- процедура, за якою інспектори з прав людини інформували ДБР про тілесні ушкодження, виявлені в осіб, які перебувають під вартою в поліції (і про будь-які заяви про неналежне поводження), була непрямую і де-факто піддавалася подвійній фільтрації (внутрішньою перевіркою Національної поліції та прокуратурою), а до ДБР передавалися лише ті справи, які містили ознаки злочину, на перший погляд (на думку двох вищезазначених органів).³⁴

Щодо чисельності – за повідомленням ДБР, станом на березень 2026 року у структурі Головного слідчого управління ДБР створено спеціалізований підрозділ із протидії катуванням, а ще 157 слідчих у регіонах працюють за відповідною спеціалізацією.³⁵ Отже, відкритим залишається питання навантаження цих слідчих.

Крім того, для контролю за розслідуваннями ДБР також запровадило електронну систему моніторингу скарг і повідомлень про катування та неналежне поводження. Вона дозволяє відстежувати рух кожного звернення, контролювати строки реагування та

³² <https://dbr.gov.ua/news/dbr-napravilo-do-sudu-spravu-shhodo-katuvan-ta-vbivstv-u-bozhkovskij-kolonii-n16>

³³ <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zvit-bozhkovska-vk-16.pdf>

³⁴ ДОПОВІДЬ ДЛЯ УРЯДУ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОВЕДЕНОГО ВІЗИТУ ЄКЗК В УКРАЇНУ З 16 ПО 27 ЖОВТНЯ 2023 РОКУ, п. 32, доступ за посиланням: <https://rm.coe.int/1680b0e1f9>

³⁵ https://dbr.gov.ua/news/dbr-posilyue-robotu-z-rozsliduvannya-katuvan-ta-porushen-prav-lyudini?fbclid=IwY2xjawQcoc5leHRuA2FlbQixMABicmlkETFoY1VnWWWhEMm9TRUxNVWISc3J0YwZhcHBfaWQQMjlyMDM5MTc4ODlwMDg5MgABHr24oaArzute9Zrx4PCJSU8OA7-DHUQEnj-UzLq7DiDz-QdDbRCfvVib3xi3_aem_t5oqsRY_4ijBA91Yzi7VwQ

аналізувати інформацію про можливі порушення з боку правоохоронців.³⁶ Але наразі будь-які публічні детальні звіти за результатами впровадження цієї системи відсутні.

Але у будь-якому разі варто відзначити, що проблема ефективності досудових розслідувань залишається системною для України, про що свідчать чисельні рішення ЄСПЛ саме в цій категорії заяв. Крім того, ДБР регулярно опиняється у центрі скандалів, а журналісти й представники громадянського суспільства неодноразово звинувачували його у тиску, вибіркового правозастосуванні та заполітизованості за умов надмірно широких повноважень³⁷, тож, ймовірно, цей орган потребує не лише збільшення чисельності кадрів чи структурних реформ, а глобального перезавантаження і переосмислення. На користь такого рішення також грає системне наголошення Єврокомісії на необхідності забезпечити “прозорі та засновані на заслугах процедури відбору на керівні посади в центральних і регіональних підрозділах” Державного бюро розслідувань.

2. Неналежні умови тримання в місцях несвободи як форма жорстокого поводження

Значна частина скарг проти України за статтею 3 Конвенції стосується не стільки жорстокого поводження з боку правоохоронних органів, скільки умов утримання в місцях несвободи. Йдеться про перенаселеність, антисанітарію, недоступність належної медичної допомоги, внутрішні порядки, які системно не відповідають стандартам поводження. Ці справи перебувають під контролем Комітету міністрів Ради Європи, оскільки загальні заходи за ними досі не виконані, а структурні проблеми продовжують відтворювати порушення. У ЄСПЛ подібні скарги розглядаються як усталена практика. Окрім порушення ст. 3 ЄКПЛ, Суд також постійно відзначає відсутність ефективного засобу захисту.³⁸

Відповідно до практики ЄСПЛ, органи влади повинні забезпечити, щоб особа утримувалася в умовах, сумісних із повагою до людської гідності, щоб спосіб і метод виконання покарання у виді позбавлення волі чи іншого виду запобіжного заходу не піддавали відповідну особу стражданню чи труднощам, інтенсивність яких перевищує неминучий рівень страждань, притаманних триманню під вартою, і щоб, враховуючи практичні вимоги ув'язнення, здоров'я та добробут цієї особи належним чином забезпечувалися.³⁹ Це зобов'язання так само охоплюється ст. 16 Конвенції ООН.⁴⁰

Комітет міністрів Ради Європи, продовжуючи у 2025 році нагляд за виконанням рішень ЄСПЛ у справах *Sukachov (Application No. 14057/17)*, *Nevmerzhitsky group (Application No. 54825/00)*, *Yakovenko group (Application No. 15825/06)* and *Melnik group (Application No.*

³⁶https://dbr.gov.ua/news/dbr-posilyue-robotu-z-rozsliduvannya-katuvan-ta-porushen-prav-lyudini?fbclid=IwY2xjawQcoc5leHRuA2FlbQlxMABicmlkETFoY1VnWWhEMm9TRUxNVWISc3J0YwZhcHBfaWQQMjlyMDM5MTc4ODlwMDg5MgABHr24oaArzute9Zrx4PCJSU8OA7-DHUQEnj-UzIq7DiDz-QdDbRCfvVib3xi3_aem_t5ogsRY_4ijBA91Yzi7VwQ

³⁷ <https://parlament.org.ua/analytics/reforma-dbr-ne-zmina-dyrektora-a-zmina-logiky-organu/>

³⁸ <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-224786>

³⁹ «Нешков та інші проти Болгарії» (*Neshkov and Others v. Bulgaria*), 2015, § 227 та «Муршіч проти Хорватії» (*Muršić v. Croatia*) [ВП], 2016, § 99

⁴⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

72286/01) *v. Ukraine*⁴¹, нагадуючи про давні структурні проблеми переповненості, нелюдських та/або принижуючих гідність умов утримання під вартою, харчування та транспортування, а також про постійну відсутність системи національних засобів правового захисту, що відповідає Конвенції, у цьому відношенні та вказуючи, що проблема поганих матеріальних умов залишається поширеною в більшості місць утримання під вартою, вирішив залишити справи під наглядом.

Відповідно до звіту Єврокомісії 2025 року, умови у тюремній системі та слідчих ізоляторах залишаються проблемою, і Україні слід ретельно дотримуватися рекомендацій ЄКЗК, зокрема шляхом виконання його рекомендацій.⁴²

Сам ЄКЗК продовжує відмічати доволі бідні умови утримання як у місцях попереднього ув'язнення, так і в установах виконання покарань. ЄКЗК визнає зростаючі виклики, які постають перед владою у зв'язку з війною, що триває в Україні, однак, нагадує, що навіть під час збройних конфліктів повинні бути гарантовані основні права затриманих осіб; це, безумовно, включає право засуджених на тримання в гідних умовах.⁴³

2.1. Стратегічні документи

У 2021 році була ухвалена Стратегія протидії катуванням у системі кримінальної юстиції.⁴⁴ І хоч стратегія декларує, що вона охоплює всі види жорстокого поводження, що підпадають під дію ст. 3 ЄКПЛ, насправді ж аналіз Плану дій 2021 і 2024 року свідчить про те, що вона в першу чергу спрямована на створення та забезпечення функціонування ефективного механізму реагування на катування або інше активне жорстоке поводження зі сторони представників держави.

У 2022 році була ухвалена Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затверджено операційний план її реалізації у 2022-2024 роках.⁴⁵ Операційним планом передбачено будівництво нових приміщень СІЗО, відновлення старих і приведення у відповідність з міжнародними стандартами матеріально-побутових та санітарно-гігієнічних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, створення механізму, спрямованого на поновлення прав засуджених та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами тримання та інші заходи.

Однак, інформація про виконання цих стратегій чи планів відсутня. На практиці, умови утримання залишаються незадовільними.

Дорожня карта реформ⁴⁶ – це документ, у якому Україна як країна-кандидат на членство в ЄС визначає ключові реформи, дії, заходи, а також строки їх реалізації. Фактично він є центральним планом дій на шляху до ЄС.

⁴¹ [https://hudoc.exec.coe.int/?i=HEXEC\(2025\)8-UKR-NEVMERZHITSKY-SUKACHOV-ENG](https://hudoc.exec.coe.int/?i=HEXEC(2025)8-UKR-NEVMERZHITSKY-SUKACHOV-ENG)

⁴² https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecd7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf

⁴³ <https://rm.coe.int/1680b0e1f9>

⁴⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1344-2021-%D1%80#Text>

⁴⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10>

⁴⁶ https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf

Загалом розділ запобігання катуванням і нелюдському поводженню має 4 основних напрямки:

- (1) вирішення інфраструктурних питань в пенітенціарній системі,
- (2) створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню, моніторингу і захисту прав в'язнів;
- (3) протидія корупції;
- (4) жорстоке поводження і неефективне розслідування.

Цей документ подекуди є достатньо загальним, містить багато оціночних суджень (“розроблення актів для удосконалення організаційної структури”, “внесення змін для забезпечення імплементації міжнародних стандартів” тощо), не завжди має конкретні вимірювані показники. Наведені в ньому кількісні цілі виглядають обмеженими у порівнянні з масштабом проблеми: наприклад, документ передбачає створення належних умов тримання для 3000 засуджених та осіб, взятих під варту, початок будівництва слідчого ізолятора на 1072 місця, створення для екстрадованих осіб 134 місць тримання. Одночасно із цим, станом на 1 лютого 2024 року в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України перебували 43 387 людей і немає підстав вважати, що їх кількість знизиться в 10 разів завдяки іншим заходам.

В цілому, документ не враховує ряд важливих точкових реформ, про які прямо говорять ті чи інші інституції ЄС (наприклад, збільшення штатної чисельності слідчих ДБР з вузькою спеціалізацією, створення механізму грошової компенсації за неналежні умови утримання, потребу зміни законодавчо встановлених нормативів площі на одну особу, що знаходиться під вартою тощо).

З огляду на глибину системних проблем, доцільно також порушувати питання більш масштабного перезавантаження пенітенціарної системи та Державного бюро розслідувань.

2.2. Переповненість камерних приміщень, погані побутові умови, окремі вади режиму

У чисельних рішеннях ЄСПЛ, звітах ЄКЗК за різні періоди постійно відмічається проблема перенаселення, бідних побутово-матеріальних умов утримання в місцях несвободи.

Зокрема, ця тенденція зберігається, про що свідчать подання і повідомлення на офіційних ресурсах Уповноваженого ВРУ з прав людини.⁴⁷ Попри те що головними причинами зазначаються бездіяльність уповноважених осіб і відсутність належного

⁴⁷ https://t.me/dmytro_lubinetzs/10133 , <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/podannya-vilnyanska-uvp-11-na-oprilyudnennya.pdf#:~:text=%D0%A7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%8E%20%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96%2011%20%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%C2%AB%D0%9F%D1%80%D0%BE,%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BD%D0%B5%20%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%B5%20%D0%B1%D1%83%D1%82%D0%B8%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%88%D0%BE%D1%8E%204%20%D0%BC2>.

фінансування, наявні також деякі вади законодавства, що роблять ці порушення можливими.

Так, ЄКЗК зазначає, що на одну особу, що утримується в камері, незалежно від типу установи, має бути виділено не менше чотирьох квадратних метрів особистого простору.

Однак, частиною 2 статті 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення» передбачено, що норма площі для однієї взятої під варту особи не може бути менш як два з половиною метри квадратних. Так само під час останнього візиту, ЄКЗК відмітили, що наповнюваність камер на гауптвахтах розрахована на основі норми 2,5 м² і вони є переповненими.

Водночас оперативним і доречним рішенням проблеми переповненості може бути зменшення кількості осіб, узятих під варту, шляхом частішого використання альтернативних запобіжних заходів. Так, у пілотному рішенні у справі “Сукачов проти України”, Суд вказав, що коли держава не може гарантувати кожному ув'язненому умови, які відповідають статті 3 Конвенції, найбільш доречним рішенням проблеми переповненості буде зменшення кількості осіб, узятих під варту, шляхом частішого використання не пов'язаних з позбавленням волі запобіжних заходів і мінімізації застосування попереднього ув'язнення.⁴⁸

Це виглядає особливо доречним у світлі іншої системної проблеми, яку констатує Суд - надмірне і майже автоматичне застосування/продовження тримання під вартою без належного аналізу ризиків, особи обвинуваченого, можливості застосування більш м'яких запобіжних заходів, особливо у випадках, коли йдеться про тяжкі злочини.

Також, в окремих випадках можна говорити й про нестачу технічної можливості - станом на 2025 рік в Україні зберігається проблема гострої нестачі електронних засобів контролю, відомих як електронні браслети, для контролю за підозрюваними та обвинуваченими.⁴⁹

Потенціал у цьому ключі має пробаційний нагляд (як вид основного покарання і як механізм в цілому), інтерес до якого висловлює КМ РЄ у своїх рішеннях, зокрема і тому, що він дозволяє зменшити кількість осіб, засуджених до покарань, пов'язаних з утриманням в місцях несвободи.⁵⁰ Станом на березень 2025 року під пробаційним наглядом перебувало понад 81 тисячі осіб і ця кількість невпинно зростає. У той самий час ними опікується близько 2500 працівників.⁵¹ Наразі кількість справ на одного працівника не виглядає критичною, однак це питання, а також питання результатів діяльності органів пробації необхідно тримати у фокусі.

Крім того, цей механізм дозволяє складання органом пробації, який згодом буде опікуватись засудженим у разі покладення на нього відповідного покарання, на запит суду

⁴⁸Sukachov v. Ukraine, no. 14057/17, §146., 30 January 2020 <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-203519>

⁴⁹ <https://hacc-decided.ti-ukraine.org/uk/news/v-nacionalnii-policiyi-ukrayini-vse-shhe-kritichno-ne-vistacaje-elektronnix-brasletiv-yak-ce-vplivaje-na-efektivnist-zapobiznix-zaxodiv>

⁵⁰ <https://hudoc.exec.coe.int/?i=004-55367>

⁵¹ <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3990510-u-centrah-probacii-z-pocatku-roku-perebuvae-ponad-81-tisaca-zasudzenih-minust.html>

досудових доповідей,⁵² що містять оцінку ризиків, зокрема і ризиків повторного вчинення злочину, соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, працівники органів пробації мають право спілкуватись з самим обвинуваченим, направляти запити за місцем навчання, роботи для отримання характеристик. Але наразі такі доповіді затребуються виключно для обрання покарання і безпосередньо на стадії судового розгляду (див. ст. 314, 314-1 КПК), проте подібний детальний збір індивідуалізованої інформації видається не менш важливим і у питаннях обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, особливо коли мова йде про неодноразове його продовження, оскільки у такому випадку тримання під вартою все менше відрізняється від обмеження волі в контексті ресоціалізації. Відсутність детальної інформації має розглядатись як підстава для відмови в обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Під час останнього візиту серйозне занепокоєння ЄКЗК викликав той факт, що в окремих установах співробітники використовували службових собак під час конвоювання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі за межами камер (наприклад, для прогулянок на свіжому повітрі або відвідування медичної частини).⁵³ І хоч українська влада обіцяла видати окремий циркуляр щодо недопустимості таких практик, наразі він відсутній.

Наразі такий циркуляр (або інший документ) не було видано, однак остання редакція Інструкції з організації кінологічного забезпечення в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, воєнізованих формуваннях, закладах освіти Державної кримінально-виконавчої служби України та таборах для тримання військовополонених⁵⁴ містить вказівки щодо застосування службових собак для переміщення чоловіків, засуджених до довічного позбавлення волі, у виключних випадках і загалом описується радше як крайня міра.

Крім того, умови утримання в установах виконання покарань як за повідомленнями ув'язнених та взятих під варту, так і за оцінками ЄКЗК в цілому залишаються незадовільними - часто відмічають неналежне штучне освітлення (тускле і нестабільне), нестачу денного світла, недостатнє опалення, вентиляцію, відсутність доступу до питної води, відсутність постільної та натільної білизни й можливості її випрати поза камерним приміщенням, зношеність матраців, неналежний стан санітарної зони й вади приватності (частково відокремлені туалети), обмежений доступ до душових камер тощо. В цілому приміщення часто занедбані, вогкі. Крім того, відзначимо відсутність позакамерних заходів.⁵⁵

2.3. Платні камери СІЗО

У СІЗО у 2020 році в Україні була створена система «платних камер», яка дозволяла отримати покращені побутові умови за додаткову плату і була спрямована, зокрема, і на вирішення проблеми неналежних умов утримання. Передбачалось, що отримані кошти

⁵² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17#n13>

⁵³ <https://rm.coe.int/1680b0e1f9> п. 67-68

⁵⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0532-24#Text>

⁵⁵ див, докремена, <https://rm.coe.int/1680b0e1f9>, розділ 3

будуть спрямовані на ремонт інших приміщень установ. Такі послуги були затребуваними, їх все ще можна отримати.⁵⁶

В цілому, побутові умови в таких камерах вочевидь є кращими й більш наближеними до стандартів ЄКЗК, але у рішеннях у 2023, 2024, 2025 роках КМ РЄ послідовно закликає переглянути варіант фінансування «платних камер» та знайти альтернативні способи фінансування покращення умов утримання під вартою, що відповідають Конвенції.⁵⁷

ЄКЗК так само зазначає, що такий порядок викликає питання у зв'язку з зобов'язанням держави забезпечити рівне ставлення до всіх осіб, які утримуються в установах, та однаково адекватні матеріальні умови тримання під вартою.⁵⁸

Фактично така модель створює різкий розрив між ув'язненими, роблячи доступ до гідних умов питань платоспроможності, а не мінімальних стандартів, які держава зобов'язана забезпечити кожному, тим самим також поглиблюючи сегрегацію та ієрархію серед затриманих та ув'язнених, що і без того є проблемою в установах виконання покарань і місцях попереднього ув'язнення.

Так само, слід зауважити, що проект було презентовано як тимчасовий, спрямований на швидке акумулювання коштів для загального покращення умов утримання, однак жодного публічного звітування про кількість одержаних коштів і їхній подальший розподіл здійснено не було.

2.4. Медична допомога та фіксація тілесних ушкоджень

Ще у доповіді за результатами періодичного візиту до України у 2017 році ЄКЗК закликав владу активізувати зусилля з передачі відповідальності за охорону здоров'я у пенітенціарних установах від Міністерства юстиції до Міністерства охорони здоров'я. У звіті від 2023 року він повторив цю рекомендацію. Ані станом на момент останнього візиту ЄКЗК⁵⁹, ані станом на зараз, це не було зроблено.

Той факт, що медичний персонал установ перебуває у прямому підпорядкуванні ДКВС так само може негативно вплинути на фіксацію випадків катувань, нанесення тілесних ушкоджень в межах установи.

Уповноважений ВРУ зазначає про численні порушення прав осіб, які отримують медичну допомогу в пенітенціарних установах.⁶⁰ Крім того, очевидно залишається

⁵⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1641-23#Text>

⁵⁷ Sukachov (Application No. [14057/17](#)), Nevmerzhiysky group (Application No. [54825/00](#)), Yakovenko group (Application No. [15825/06](#)) and Melnik group (Application No. [72286/01](#)) v. Ukraine, [https://hudoc.exec.coe.int/?i=HEXEC\(2025\)8-UKR-NEVMERZHITSKY-SUKACHOV-ENG](https://hudoc.exec.coe.int/?i=HEXEC(2025)8-UKR-NEVMERZHITSKY-SUKACHOV-ENG), <https://hudoc.exec.coe.int/?i=004-31569>

⁵⁸ <https://rm.coe.int/1680b0e1f9> п. 59

⁵⁹ <https://rm.coe.int/1680b0e1f9> п. 75

⁶⁰ https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%A3%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_2024_%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96.pdf

потреба у доукомплектації персоналом, забезпечені необхідними ліками, медичним обладнанням, а у разі потреби – своєчасному доставленні до медичних установ.

Крім того, ЄКЗК закликає українську владу вдосконалити чинні процедури реєстрації тілесних ушкоджень, виявлених у засуджених, та забезпечити повне дотримання лікарської таємниці. Цього можливо досягнути через продовження імплементації стандартів Стамбульського протоколу⁶¹ - міжнародного стандарту в питаннях фіксації ушкоджень, проведення психіатричних експертиз, допиту жертв та свідків, збору доказів, та ефективного розслідування випадків катувань.

2.5. Доступ до укриття та евакуація

Наразі установи пенітенціарної системи України не забезпечені укриттями. Враховуючи, що засуджені та ув'язнені перебувають під повним контролем держави, що позбавляє їх можливості подбати про власну безпеку, цей обов'язок повною мірою лежить на Україні. Брак належних мір безпеки вже призвів до жертв серед ув'язнених у липні 2025 року,⁶² втім це не стало поштовхом для жодних змін.

Також важливо врахувати, що одних укриттів у прифронтових регіонах може бути недостатньо. Коли загроза обстрілів є системною, держава повинна мати механізм своєчасної евакуації ув'язнених до більш безпечних регіонів, який був би застосований на практиці. Попри наявність відповідної Постанови⁶³, враховуючи події 2022 року,⁶⁴ а також враховуючи системну проблему перенаселення, описану вище, існують обґрунтовані сумніви щодо того, що така евакуація буде належно проведена.

Це створює підстави для порушення ст. 3 ЄКПЛ, ст. 4 Хартії та звернення до ЄСПЛ.

Окрему проблему також становить евакуація матеріалів кримінальних проваджень. В окремих випадках це призводить до їхньої втрати та неможливості розгляду справи. Особливо критично це у випадках апеляційних проваджень в кримінальних справах, коли суд першої інстанції виніс обвинувальний вирок. КПК передбачає процедуру відновлення матеріалів кримінального провадження, але на практиці вона є мало дієвою. Тож особи продовжують утримуватись в місцях несвободи, фактично не маючи вироку суду, що набрав законної сили. Особливо безвихідною видається ситуація осіб, що отримали вирок у вигляді довічного позбавлення волі у суді першої інстанції. Такий вирок, за відсутності матеріалів, не може бути переглянутий. Одночасно із цим особа не може скористатись правом на заміну довічного покарання на строкове, оскільки не має остаточного вироку.

⁶¹ <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>

⁶² <https://suspilne.media/zaporizhzhia/1077787-armia-rf-atakuvala-penitenciarnij-zaklad-na-zaporizzi-e-zagibli-ta-poranimi/>

⁶³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2018-%D0%BF#Text>

⁶⁴ <https://zmina.ua/publication/deportacziya-misch-nesvobody-z-okupovanyh-terytorij-ukrayiny-analitychna-zapyska/>

2.6. Ефективні засоби захисту (превенція й компенсація)

Як зазначалось вище, паралельно з порушеннями Україною ст. 3 ЄКПЛ в частині незабезпечення належних умов утримання, ЄСПЛ також визнає відсутність ефективного засобу правового захисту у разі таких порушень - як превентивного, так і компенсаційного.

08 липня 2016 року до Верховної Ради України був поданий проєкт Закону України «Про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським чи таким, що принижує гідність, поводженням або покаранням щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та запровадження інституту пенітенціарних суддів», проте 29 серпня 2019 цей законопроєкт був відкликаний. Нових спроб запровадити такий механізм з того часу не було.

В той самий час КМ РЄ наголошує на тому, що відповідно до пілотного рішення ЄСПЛ у справі «Сукачов проти України», Україна була зобов'язана його створити.

Тоді як робота над превентивними засобами ведеться, компенсаційні частково залишаються поза увагою

2.6.1. Механізми компенсації

Відповідно до практики ЄСПЛ, тільки превентивного засобу юридичного захисту не буде достатньо, оскільки засіб юридичного захисту, який запобігає або припиняє порушення статті 3 Конвенції, не може надати відшкодування за нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження, яке вже відбулося. Тому має також існувати засіб юридичного захисту, який може надати відшкодування за попередні порушення. Одна з форм відшкодування може полягати у скороченні строку відбування покарання для відповідної особи пропорційно кожному дню, проведеному нею у неналежних умовах тримання під вартою. Іншою формою відшкодування є надання грошової компенсації, єдиний можливий варіант для осіб, які більше не тримаються під вартою. Компенсаційний засіб юридичного захисту повинен мати зворотну силу, у сенсі надання відшкодування за порушення статті 3 Конвенції, які відбулися до його введення, як у справах, в яких оскаржувана ситуація вже закінчилася звільненням ув'язненого або іншим чином, так і у справах, в яких він продовжує перебувати у відповідних умовах.⁶⁵

В теорії, Цивільним кодексом передбачене відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, посадовою чи службовою особою органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого (ст. 1173, 1174 ЦК) шляхом грошової компенсації, однак судова практика в цьому питанні не є послідовною, а присуджені компенсації - часто неналежні,⁶⁶ і не співмірні з компенсаціями, які зазвичай у

⁶⁵ Sukachov v. Ukraine, no. 14057/17, § 157-150, 30 January 2020

⁶⁶ наприклад, в рішенні у справі №757/29272/18-ц, позивач у період із 27.11.2007 року до 05.10.2017 року відбував покарання в ДУ «Городищенська виправна колонія № 96», стверджував, що умови тримання не були належними. Суд присудив йому 10 000 грн компенсації. Доступ до рішення за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131985707> або рішенням Верховного суду від 07.06.2022, особі, що перебуває у неналежних умовах з березня 2012 року присуджено компенсацію у розмірі 5 000 грн. Доступ до рішення за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104748124>

подібних справах присуджує ЄСПЛ. Також національні суди часто не вважають загальні звіти Уповноваженого з прав людини, висновки щодо умов утримання, зроблені судами в інших справах щодо умов в установах у визначені періоди, беззаперечними доказами, якщо вони не стосуються позивача безпосередньо, а тягар доведення покладається на позивача.⁶⁷ Крім того, суди можуть вказувати як на недолік на те, що позивачі не звертались до адміністрації установи щодо неналежності житлово-побутових, чи матеріальних умов утримання чи щодо покращення таких умов,⁶⁸ тоді як ЄСПЛ в умовах України визнає такі засоби захисту неефективними, як і звернення до прокурора, зазначаючи, що неналежні умови утримання є структурними проблемами в Україні, про які держава достатньою мірою обізнана, аби виправити їх чи запропонувати належну компенсацію.⁶⁹

Необхідність запровадження ефективного компенсаційного механізму також системно відзначається у рішеннях КМ РЄ.⁷⁰

2.6.2. Інспектори з прав людини

Під час останнього візиту, ЄКЗК схвально оцінила те, що в деяких Ізоляторах тимчасового тримання була запроваджена посада Інспектора з прав людини, завданням якого є забезпечення того, щоб особи, затримані поліцією, користувалися всіма правами, передбаченими відповідним законодавством, фіксація можливих порушень, неналежного поведіння і заяв про порушення, а також подальше інформування відповідних органів.⁷¹

Тоді ж під час зустрічі з керівництвом Національної поліції в Києві делегацію ЄКЗК поінформували, що готується проєкт змін до КПК з метою офіційного закріплення та узагальнення інституту інспекторів з прав людини по всій країні.

Наприкінці листопада 2024 року в українських виправних колоніях з'явилися нові штатні посади – старші інспектори з дотримання прав засуджених і запобігання катуванням. Нові працівники мають спостерігати за етапами - прибуттям засуджених у колонії, реагувати на скарги від ув'язнених і доповідати керівництву про порушення прав людини.⁷²

Наразі діяльність старших інспекторів з дотримання прав людини врегульована Наказом МВС «Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України»⁷³ та Наказом МВС «Про організацію діяльності ізоляторів тимчасового тримання Національної поліції України».⁷⁴ Цей інститут все ще ніяк не закріплений ані в КПК, ані в КВК, ані в ЗУ «Про попереднє ув'язнення». Так само дійсною

⁶⁷ наприклад, рішення <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132550526>

⁶⁸ наприклад, рішення Рівненського апеляційного суду від 12.12.2025, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132550526>

⁶⁹ Koktysh v. Ukraine, no. 43707/07, § 86-87, 10 December 2009
Melnik v. Ukraine, no. 72286/01, § 69-70, 28 March 2006

⁷⁰ <https://hudoc.exec.coe.int/?i=004-55367>

⁷¹ ДОПОВІДЬ ДЛЯ УРЯДУ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОВЕДЕНОГО ВІЗИТУ ЄКЗК В УКРАЇНУ З 16 ПО 27 ЖОВТНЯ 2023 РОКУ, п. 30, доступ за посиланням: <https://rm.coe.int/1680b0e1f9>

⁷² <https://zmina.info/articles/kontrol-za-systemoyu-v-samij-systemi-yak-u-koloniyah-praczyuyut-upovnovazheni-z-pytan-dotrymannya-prav-zasudzhenyh1/>

⁷³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-24#Text>

⁷⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2034-23#Text>

залишається проблема непрямого повідомлення ДБР про випадки порушень, згадана вище, а також згадана у звіті ЄКЗК.

І хоч механізм сам по собі є достатньо новаторським, наразі він має свої виклики, серед яких незалежність, неупередженість і довіра зі сторони ув'язнених та взятих під варту, оскільки інспектори є співробітниками установи й підпорядковуються безпосередньо її керівнику, а також фаховість і забезпечення кадрами.

2.6.3. Комісії з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах для попереднього ув'язнення та установах виконання покарань

З метою захисту прав засуджених і ув'язнених у 2024 році затверджено Положення про Комісію з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах для попереднього ув'язнення та установах виконання покарань (далі – Комісія).⁷⁵ Передбачено, що такі Комісії можуть відвідувати відповідні установи, розглядати індивідуальні скарги ув'язнених та встановлювати наявність або відсутність факту та/або строку тримання в неналежних умовах особи, взятої під варту, або засудженого і виносити відповідні постанови.

Адміністрація установи після отримання копії постанови Комісії про встановлення факту та/або строку тримання в неналежних умовах зобов'язана негайно вжити заходів щодо запобігання триманню осіб, узятих під варту, або засуджених в неналежних умовах та у десятиденний строк поінформувати про результати Комісію.

До заходів щодо запобігання триманню в неналежних умовах осіб, взятих під варту, та засуджених належать:

- 1) переведення до іншого жилого приміщення (камери) з належними умовами тримання;
- 2) переведення до іншої установи для попереднього ув'язнення або іншої установи виконання покарань;
- 3) усунення причин, що роблять умови тримання неналежними, шляхом зменшення наповнюваності жилого приміщення (камери), проведення ремонту, дезінфекції, дезінсекції тощо;
- 4) інші заходи, необхідні для припинення тримання в неналежних умовах.

Втім, ці заходи радше є заходами реагування, аніж превенції. Крім того, це мало впливає на ситуацію з огляду на структурний характер проблеми неналежних умов утримання і переповненості камер. Адміністрація установ не матиме можливості задовольнити велику кількість аналогічних звернень. Створення механізму з такими повноваженнями має супроводжуватися відчутним покращенням матеріальних умов утримання під вартою.

Аналогічними положеннями, а також положеннями про Комісії та заходи відшкодування за неналежні умови утримання були також доповнені були КВК та ЗУ «Про попереднє ув'язнення».

До заходів відшкодування за неналежні умови тримання засудженого належать:

⁷⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-2024-%D0%BF#Text>

- (1) скорочення строку, з якого може бути застосовано умовно-дострокове звільнення, заміна призначеного судом покарання більш м'яким або зняття судимості в порядку, передбаченому Кримінальним кодексом України;
- (2) звільнення від відшкодування вартості витрат на тримання за весь строк встановленого факту тримання в неналежних умовах.⁷⁶

Заходи відшкодування за неналежні умови тримання осіб, взятих під варту, застосовуються у разі засудження таких осіб за вчинення кримінальних правопорушень та полягають у скороченні строку, з якого може бути застосовано умовно-дострокове звільнення, заміні призначеного судом покарання більш м'яким або зняття судимості в порядку, передбаченому Кримінальним кодексом України.⁷⁷

Тож, якщо особу не засуджено за вчинення кримінальних правопорушень, але вона утримувалась у неналежних умовах, наразі жодна компенсація за це не передбачена. Крім того, сама концепція скорочення строку, з якого може бути застосовано УДЗ або звільнення від відшкодування витрат не виглядає як компенсація, оскільки фактично не відшкодовує шкоду, і певною мірою викривлює сутність покарання, яке призначається виходячи з суспільної небезпечності вчиненого особою діяння і має бути пропорційно йому, а не кількості страждань і принижень, які зазнала особа після цих дій. За таких умов держава фактично не втрачає бюджетні кошти, немає стимулу покращувати умови тримання і «розплачується» зменшенням строку, протягом якого особа є ізольованою від суспільства (фактично, знову ж зберігаючи бюджетні кошти, але нівелюючи значною мірою виконання функцій покарання).

Окрім цього, незрозумілим залишається порядок застосування зазначених заходів до засуджених, оскільки наразі до КК не внесено відповідних змін. Фактично, Комісії уповноважені виключно встановити факт утримання у неналежних умовах, і вимагати покращення цих умов.

Також окремо варто звернути увагу і на те, що в умовах, коли місця несвободи використовуються як транзитні пункти, Комісії майже не є дієвими – виходячи з положень Постанови, розгляд скарги й доведення відповідного рішення Комісії займає не менше 10-14 днів, і за цей час особа вже може бути переміщена до наступної установи.

Крім того, Постановою передбачено право на оскарження Постанови Комісії. Скарга на рішення Комісії подається особою, взятою під варту, або засудженим протягом року з дня його прийняття. Однак наразі КПК не містить згадки про Комісії і їх рішення, а ЄДРСР не містить жодного рішення за результатами оскарження рішень Комісії.

Окрім того, Комісія не розглядає повторно скарг з одного і того ж питання, тому відкритим залишається питання санкції та механізмів впливу на адміністрацію установи, яка, фактично, порушення допустила і за постановою Комісії має його виправити.

⁷⁶ Ч. 4 Ст 115-1 КВК

⁷⁷ Ч. 4. Ст. 11-1 ЗУ «Про попереднє ув'язнення»

Наразі створено 7 комісій, що охоплюють різні регіони.⁷⁸ Станом на 1 липня 2025 року до Комісій з розгляду скарг на неналежні умови тримання засуджених та ув'язнених надійшло 43 скарги.⁷⁹ Будь-яка інша інформація відсутня в публічному доступі.

Окремо відзначимо, що інформація про створення комісії не набула широкого розголосу. Про це зокрема свідчить і кількість скарг, яка є незначною, враховуючи реальні умови в установах виконання покарань.

Проте наразі повноваження Комісій фактично обмежуються відносно оперативним реагуванням постфактум і не гарантують ані припинення порушення, ані реального відшкодування шкоди.

2.6.4. Національний превентивний механізм

Національний превентивний механізм (далі - НПМ) виконує важливу функцію моніторингу місць несвободи, зокрема і місць ув'язнення і тримання під вартою. Їх діяльність охоплює не лише установи пенітенціарної системи, але і приватні установи, установи МОН, МОЗ. Вони не мають повноважень прямо реагувати на звернення осіб, втім здійснюють моніторинг, готують звіти, за результатами яких Уповноважений ВРУ вносить відповідні подання.

Відвідуваннями НПМ у 2024 році були охоплені всі регіони України, крім тимчасово окупованих територій. З метою усунення виявлених під час відвідувань порушень прав і свобод людини Уповноважений вніс 70 подань до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їхнім посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів.

За результатами відвідувань, а також після опрацювання оперативної інформації, розгляду скарг і звернень про факти, які мають ознаки можливих кримінальних правопорушень, з ініціативи Уповноваженого до ЄРДР внесено відомості та розпочато 19 кримінальних проваджень, зокрема, за частинами 1, 2 статті 127 (катування) КК України.⁸⁰ Що, втім, свідчить про те, що ці відомості найімовірніше не стосувались місць попереднього ув'язнення або відбування покарань.

Однак, НПМ потребує належного та сталого фінансування, зокрема для компенсації участі спостерігачів громадських організацій у візитах НПМ у повному обсязі.⁸¹

⁷⁸ <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2025/12/%D0%90%D0%B4%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B0-%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%97-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D1%96-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8-1.pdf>

⁷⁹ <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4014914-z-berezna-zasudzeni-podali-43-skargi-na-nenalezni-umovi-trimanna.html>

⁸⁰ <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%A1%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C%202024.pdf>

⁸¹ https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecd7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf

3. Рекомендації

1. Переглянути концепцію криміналізації катування в Кримінальному кодексі України з метою приведення її у відповідність до міжнародних стандартів та внутрішньої логіки кримінального права:
 - Закріпити катування як службовий злочин, обмеживши коло суб'єктів представниками держави (службовими особами) із перенесенням відповідальності за дії приватних осіб, вчинених зі згоди чи за співучасті службової.
 - Забезпечити охоплення всіх форм співучасті відповідно до Загальної частини КК, передбачивши кримінальну відповідальність за організацію, підбурювання, пособництво і співвиконання катування.
 - Розглянути можливість криміналізації погрози катуванням для службових осіб.
2. Виключити застосування строків давності до кримінальних правопорушень, що становлять інші форми жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, якщо вони вчинені представниками держави.
3. Запровадити щорічну деталізовану публічну звітність про роботу Генеральної прокуратури та ДБР у справах про катування та інше неналежне поводження з людьми з боку правоохоронців і суддів перед Парламентом та напрацювати уніфіковану систему ведення статистики у цій категорії справ.
4. Забезпечити пряму передачу інформації, виявленої інспекторами з прав людини, до ДБР, а також ефективність досудового розслідування за ст. 127 КК (або іншою статтею, що передбачає кримінальну відповідальність службових осіб за катування), у т.ч. шляхом проведення додаткових системних навчань і поглиблення знань слідчих з відповідною спеціалізацією.
5. Збільшити кількість слідчих Державного бюро розслідувань, що спеціалізуються на розслідуванні випадків катувань та жорстокого поводження; забезпечити чесний і прозорий конкурсний відбір на керівні посади, зокрема, із залученням міжнародних експертів.
6. Забезпечити виконання стратегічних документів (Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції, Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року), а також публічного звітування щодо виконання Планів дій до цих документів після завершення періоду, на який їх було ухвалено.
7. Розширити Дорожню карту з питань верховенства права, зокрема, з урахуванням рекомендацій, наведених у цьому тексті, запровадити щорічне публічне звітування щодо її виконання.
8. Внести зміни до ч. 2 ст. 11 ЗУ «Про попереднє ув'язнення» і встановити норму площі для однієї особи, взятої під варту, не меншою ніж 4 метри квадратних, а також привести всі приміщення у відповідність до цього нормативу.
9. Забезпечити належні умови утримання засуджених та взятих під варту, а саме:

- забезпечити всіх ув'язнених безперешкодним доступом до питної води, харчуванням належної якості;
 - забезпечити утримання всіх місць розміщення засуджених і взятих під варту осіб, включаючи санітарні приміщення, в належному ремонтному та гігієнічному стані, а також регулярно і часто проводити дезінсекції;
 - забезпечити повне відгородження внутрішніх санітарних приміщень від житлової зони (стіною від стелі до підлоги);
 - забезпечити роботу вентиляції й опалення в приміщеннях, належний температурний режим (не менше 18 градусів в холодну пору року);
 - забезпечити доступ до денного світла, належне, достатньо яскраве, стабільне штучне освітлення, яке дозволяє читати й працювати без шкоди для зору;
 - забезпечити всіх ув'язнених і взятих під варту чистою постільною білизною, матрацами, подушками, ковдрами;
 - забезпечити всіх ув'язнених і взятих під варту милом та іншими засобами для лазне-пральних, санітарно-гігієнічних та туалетних потреб у достатній кількості;
 - забезпечити організований процес прання натільної, постільної білизни, верхнього одягу, рушників періодичної чистки/обробки матраців, подушок, ковдр;
 - забезпечити для всіх засуджених і взятих під варту доступ до душу із гарячою водою принаймні 2 рази на тиждень;
 - розробити програму позакамерних заходів для засуджених і взятих під варту;
 - забезпечити належні умови перевезення (достатній особистий простір, належний стан транспортних засобів, вентиляцію, температурний режим, забезпечення питною водою);
 - уникати застосування наручників, особливо із фіксацією рук за спиною;
 - припинити практики застосування службових собак при конвоюванні ув'язнених та надати відповідні відомості ЄКЗК;
 - застосовувати принципи розумного пристосування та враховувати індивідуальні особливості, у тому числі особливості здоров'я затриманих, при виконанні покарань або триманні під вартою.
10. Припинити практику надання камер з поліпшеними умовами тримання у слідчих ізоляторах за окрему плату та забезпечити всім особам, взятим під варту або ув'язненим, рівний доступ до належних умов утримання.
11. Передати відповідальність за охорону здоров'я у пенітенціарних установах від Міністерства юстиції України до Міністерства охорони здоров'я, доукомплектувати відповідні медичні частини необхідним персоналом, забезпечити ліками, медичним обладнанням або можливістю обстеження поза місцями несвободи; забезпечити подальше впровадження Стамбульського протоколу.
12. Забезпечити всі установи виконання покарань і слідчі ізолятори належними укріпленнями відповідно до мінімальних стандартів цивільного захисту та розробити й

реально застосовувати механізм своєчасної евакуації ув'язнених і засуджених із прифронтових регіонів.

13. Вжити заходів для мінімізації використання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, зокрема:

- забезпечити належне матеріально-технічне підсилення альтернативних запобіжних заходів, покарань, зокрема передбачити та закупити достатню кількість електронних засобів контролю;
- сприяти формуванню сталої судової практики пріоритетності альтернативних запобіжних заходів, з акцентом на індивідуальній оцінці ризиків, характеристик, матеріального стану підозрюваного/обвинуваченого (у випадку визначення розміру застави) та застосуванні тримання під вартою виключно як крайнього і детально обґрунтованого заходу;
- посилити роль системи пробації під час призначення та виконання покарань, зокрема шляхом ширшого використання досудових доповідей і альтернатив позбавленню волі;
- сприяти формуванню сталої судової практики пріоритетності застосування покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

14. Запровадити обов'язкове централізоване оцифрування особових справ, матеріалів кримінальних проваджень щодо осіб, які перебувають під вартою або відбувають покарання, з безпечним резервним зберіганням і доступом для судів усіх інстанцій.

15. Запровадити ефективні й оперативні превентивні та компенсаційні засоби правового захисту:

- Закріпити інститут інспекторів з прав людини на рівні законодавства, з чітким визначенням мандату, повноважень, обов'язків і гарантій незалежності, вивести їх з прямого підпорядкування керівництву установ, запровадити пряме повідомлення ДБР та органів прокуратури про всі випадки можливих катувань, жорстокого поводження.
- Забезпечити належний відбір, підготовку і кадрову спроможність інспекторів, включно зі спеціалізованим навчанням зі стандартів ЄКПЛ, практики ЄСПЛ та Стамбульського протоколу.
- Розширити перелік заходів відшкодування за неналежні умови тримання таким чином, щоб компенсація надавалася всім особам, які утримувались в неналежних умовах, незалежно від того, чи були вони згодом засуджені, а також надавалася у грошовому еквіваленті.
- Забезпечити нормативне врегулювання компенсаційного засобу таким чином, аби він мав зворотну дію в часі.
- Інтегрувати діяльність Комісій з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах для попереднього ув'язнення та установах виконання покарань у процесуальне законодавство шляхом визначення їхнього процесуального

статусу, порядку оскарження їх рішень та врегулювання порядку застосування заходів відшкодування.

- Врегулювати на законодавчому рівні порядок застосування заходів відшкодування за неналежні умови тримання засудженого у формі скорочення строку, з якого може бути застосовано умовно-дострокове звільнення, заміни призначеного судом покарання більш м'яким або зняття судимості шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України.
- Запровадити відповідальність за невиконання рішень Комісій з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах для попереднього ув'язнення та установах виконання покарань для відповідальних представників адміністрацій установ попереднього ув'язнення та виконання покарань, а також можливість повторного розгляду скарг у разі невиконання відповідної Постанови.
- Зобов'язати уповноважений орган регулярно публікувати узагальнену інформацію про діяльність Комісій (кількість скарг, типи порушень, виконання рішень), а також забезпечити інформування ув'язнених і засуджених про існування такого механізму.
- Регулярно проводити інформаційні кампанії серед ув'язнених і взятих під варту щодо діяльності Інспекторів з прав людини, Комісій з розгляду скарг на неналежні умови тримання в установах для попереднього ув'язнення та установах виконання покарань.

16. Забезпечити належне та стає фінансування діяльності Національного превентивного механізму, зокрема передбачивши компенсацію участі представників громадських організацій у візитах НПМ у повному обсязі.